

Archeologen verheugen zich in extra werkgebied Museum Nic Jonk Grootchermer toont mooie bodemvondsten

Vitrinekast met zeventiende- en achttiende-eeuwse vondsten van eigen erf.

Nu ook Schermer en Graft-De Rijk bij de gemeente Alkmaar horen, is het werkterrein voor de gemeentelijk archeologen uitgebreid met een interessant gebied. In museum Nic Jonk is al veel moois te zien. Naast vitrines met vondsten van het eigen terrein, is een grote vitrine ingericht door Kees Box. Samen met andere amateur-archeologen bezorgde hij Schermer en Graft-De Rijk landelijke bekendheid vanwege de bodemvondsten. Door onderzoek en aanvullende opgravingen willen de gemeentelijk archeologen de komende tijd onder meer ontdekken in hoeverre de dorpskernen een eigen wooncultuur kenden.

Al enkele maanden is het archeologisch team bezig zich in te werken in de beschikbare informatie over Schermer en Graft-De Rijk. Tijdens een werkbezoek aan Museum Nic Jonk in Grootchermer bleek dat hier al veel bijzonder archeologisch vondstmateriaal is te zien.

Verschillende vitrines zijn ingericht met vondsten die decennia geleden zijn geborgen bij werkzaamheden op het eigen terrein. Onder meer bij bouwwerkzaamheden voor het mu-

seum en de beeldentuin. Het is bekend dat vroeger wel Alkmaars stadsafval gebruikt werd als ophogings- en dempingsmateriaal. Maar dat zou niet meer hebben opgeleverd dan een grote massa kleine fragmenten. Op deze plek echter, is juist een groot aantal vrijwel complete voorwerpen gevonden.

Waarschijnlijk is dus, dat het om afval gaat dat de vroegere bewoners van Haviksdijkje 5 zelf op hun eigen erf hebben gedeponeerd. ▶

Museum Nic Jonk 50 jaar

De redactie van de Nieuwsbrief Monumentenzorg & Archeologie feliciteert het museum met het vijftigjarig bestaan, dit jaar!

Museum en beeldentuin

Nic Jonk is te vinden op het Haviksdijkje 5
1483 JG Grootchermer

Openingstijden:

woensdag tot en met vrijdag
van 11.00 tot 17.00 uur
zaterdag en zondag
van 13.00 tot 17.00 uur

In juli en augustus ook op
dinsdag van 11.00 tot 17.00 uur.

Moriaanshoofd opgeknapt

In het Moriaanshoofd, het oude patriciërshuis aan de Langestraat, dat deel uitmaakt van het Stadhuis, is de afgelopen maanden hard gewerkt. Het begon bij de verwijdering van asbest en het eindigt in het opknappen van het pand met herstel van veel oude details. Met als slotstuk het herstel van de blinden (ofwel binnenluiken) die na jaren op zolder te hebben gestaan, straks hun oorspronkelijke beschildering weer terugkrijgen. Lees verder op pagina 5 ▶

Bordfragment van chinees 'kraakporselein', ca. 1610-1650.

Onderhelft van een faience wijwaterbakje, vermoedelijk uit Portugal, 1600-1650.

■ EXOTISCH

In de vitrines zien we een grote variatie aan groen en rood geglazuurd aardewerk, vervaardigd in Alkmaarse pottenbakkerijen. Daarnaast majolica en faience (verschillende types aardewerk) met witte glazuur en blauwe of veelkleurige beschildering, waarschijnlijk afkomstig uit verschillende Hollandse steden. Maar er is ook exotisch serviesgoed. Het meeste aardewerk komt uit de zeventiende en achttiende eeuw. En een handvol voorwerpen is van vroeger of later. Zo zijn er twee matbeige kannetjes, gemaakt van steengoed uit het Duitse Siegburg die uit het midden van de veertiende eeuw dateren. Dit betekent dat op de plek van Haviksdijkje 5 toen al werd gewoond.

■ STADSE FRATSEN

Als we het vergelijken met opgravingen in de stad, valt op dat er geen chinees porselein is gevonden. Op één enkel bord na. Een kostbaar bord van 'kraakporselein' uit de eerste helft van de zeventiende eeuw. Uit diezelfde periode zijn er wel versierde Duitse steengoed kannen, een Spaanse olijfoliekruike en veel-

kleurige faience uit Frankrijk of Italië.

De afwezigheid van Chinees porselein zou kunnen wijzen op een kleinere beurs van de bewoners. Maar het zou ook kunnen zijn dat de bewoners gewoon een afkeer hadden van die 'Aziatische stadse fratsen'. De gevonden fragmenten van twee wijwaterbakjes duiden op een Rooms-Katholieke geloofsgezindheid. Eén ervan, met de tekst Jesús Maria Amen, zou wel eens een zeer zeldzaam Portugees importstuk zou kunnen zijn. De moeite waard dus om dit verder te onderzoeken.

In een aparte grote vitrine heeft amateur-archeoloog Kees Box zijn vondsten uit het dorp uitgesteld. De dorpskernen in Schermer en Graft-De Rijp genieten landelijke bekendheid door de bodemvondsten van amateur-archeologen. Kees Box is dan ook één van de bekende amateurgravers in Grootschermer. In de loop van vele jaren bouwde hij een bijzondere collectie op die hij eigenhandig uitstekend heeft gerestaureerd. Van allerlei soorten keramiek tot en met metalen, benen en houten gebruiksvoorwerpen. Alles voorzien van de

Plooischotel uit Nevers (Frankrijk), ca. 1620-1640.

nodige toelichting, presenteert hij in het museum een schatkamer aan huisraad uit de Gouden Eeuw in Grootschermer.

■ WOONCULTUUR

Opvallend genoeg is er nog nooit een professionele opgraving uitgevoerd in dit gebied. De gemeentelijke archeologen zien daarom een hoop mogelijkheden voor de komende jaren. Door onderzoek van de bestaande collecties, aangevuld met professionele opgravingen, hopen zij antwoord te krijgen op een groot scala aan onderzoeksvragen: Hadden de dorpskernen een eigen wooncultuur die afweek van de stadscultuur? Zijn er ook onderlinge verschillen, zowel binnen de dorpskernen als tussen de vrijstaande boerderijen erbuiten? Wat is de invloed van de internationale scheepvaart door de Schermereilanders? Of wat is de impact van ambachtelijke en industriële activiteiten in en om de dorpen? Kortom, een nieuwe ontdekkingsreis voor de archeologen. Een zoektocht naar het oude leven en het wonen in de dorpen en op het platteland van de nieuwe gemeente, waar we u de komende jaren regelmatig over hopen te berichten.

Peter Bitter

Steengoed kan uit Siegburg (Duitsland), veertiende eeuw.

Spaanse olijfoliekruike, zeventiende eeuw.

Ger Ootes nu ook als vrijwilliger met pensioen

Ger Ootes, al veertien jaar vrijwillig medewerker bij het team archeologie, houdt ermee op. Sinds zijn pensionering als ambtenaar bij de gemeente Alkmaar heeft hij op vrijwillige basis bergen werk verzet in ons archeologisch depot.

Bij het beheer van zo'n depot komt veel zoekwerk en administratie kijken en daar heeft Ger zich enthousiast en plichtsgetrouw op gestort. Om een paar monsterklussen te noemen: Ger heeft zich beziggehouden met het ordenen van ons foto-archief met wel duizenden afgedrukte voorwerpfoto's op fotokaarten. Hij heeft ze allemaal voorzien van een toelichting. Verder maakte hij labels aan honderden voorwerpen van hout, metaal, been, leer, enzovoort. Hij ordende de depotinrichting, waarbij hij duizenden stuks vaatwerk uitzocht en voorzag van

labels. We hebben veel profijt gehad van zijn precisie en geduld en genoten van zijn humor. We wensen Ger en Tiny nog vele jaren in gezondheid na zijn herpensionering!

Ger Ootes en depotbeheerder Karin Beemster aan het werk.

Restaurator Ab Hoving gaf scheepsmodel in Grote Kerk weer wind in zeilen

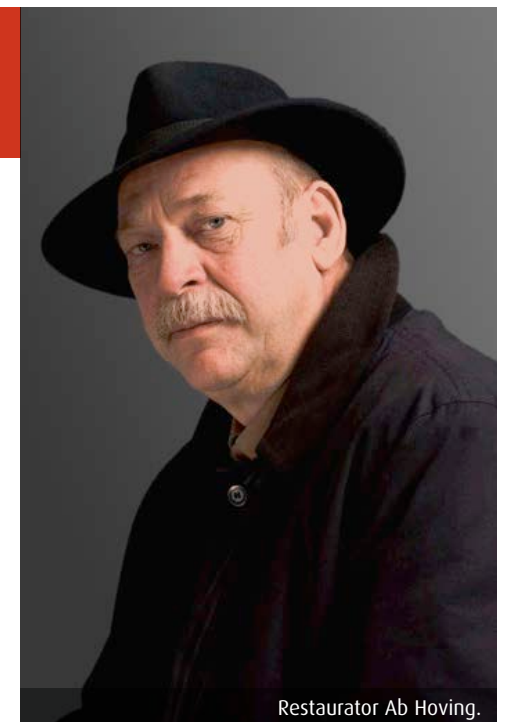
'De Ruyter is myn naem', staat geschreven op het scheepsmodel dat al sinds 1667 in de Alkmaarse Grote Kerk hangt. Het werd opgehangen ter ere van de overwinningen van Michiel de Ruyter op de Engelsen in de Tweede Engelse Oorlog (1665-1667). Ab Hoving, restaurator van scheepsmodellen, gespecialiseerd in de Nederlandse houten scheepsbouw, nam in zijn woonkamer vrijwillig het scheepje onderhanden.

"Omdat het model zo groot is (1.80 m) heb ik het in mijn huis-kamer moeten behandelen," vertelt de restaurator, "zo'n groot object krijg je de trap niet op." Hoving verwijderde de stoffen zeilen die in de twintigste eeuw werden aangebracht en verving ze door perkamenten exemplaren: "Dit in overeenstemming met de bovenblinde, het enig overgebleven zeil, voor aan de boegspriet. Op dat zeil is trouwens een prachtig gekalligrafeerd gedicht te lezen van 'den Admiraal die kloekmoediglijk dorst stryden tegen 't brittenland, veel Vromen tot verblyden'."

■ BOLLEND ZEIL

"Dat de oorspronkelijke set zeilen uit perkament heeft bestaan, bewijst de stang waaraan het model altijd heeft gehangen. Er zit een uitdrukkelijke bocht in die stang, ter hoogte van het bollende marszeil van de grote mast. Die bocht moet zijn aangebracht om ruimte te geven aan een bollend zeil. Aan perkament kun je zo'n bolling wel geven maar textiel zou recht naar beneden hangen. En door de bolling krijgt het schip nog vaart ook."

Restaurator Ab Hoving.

Verder in dit nummer

Vervolg Scheepsmodel Grote Kerk	pag 4
Vervolg Moriaanshoofd	pag 5
De verhalen die de stolpen vertellen...	pag 6
Baansluis na opknopbeurt weer netjes en stabiel	pag 7
Bouwhistorie Grote Kerk eindelijk in beeld gebracht	pag 8
Vervolg Bouwhistorie Grote Kerk	pag 9
De makelaar als pronkstuk op een houten gevel	pag 10
Vervolg: De makelaar als pronkstuk	pag 10
Bijzondere bodemvondsten Colofon	pag 12

Het originele perkamenten zeiltje is onderhanden genomen door Benita Jansma, papierrestaurator van het Regionaal Archief Alkmaar.

Hoewel scheepsmodellen gezien kunnen worden als algemene kerkieraden, hoor of lees je er eigenlijk weinig over. Enigszins begrijpelijk is dat wel, volgens Hoving: "Vaak zijn het eenvoudige producten van volkskunst, met ongeschoolde hand in elkaar geknutseld en beschilderd met kleuren die weinig hebben uit te staan met het werkelijke voorkomen van de schepen. Daarbij werd vaak gegoocheld met de verhoudingen. Omdat het scheepje enkel vanaf de grond werd bekeken, verkleinde men graag het onderwatergedeelte van de romp, terwijl de tuigage werd vergroot."

■ WEINIG SCHADE

Een uitzondering daarop is het scheepsmodel in de Grote Kerk met op de spiegel de tekst: 'De Ruyter is myn naem'. Hoving: "Dit schip is authentiek in de verhoudingen van zowel romp als tuigage. Geheel in overeenstemming met de echte schepen uit die tijd, vertoont het een prachtige lijn. In die driehonderd jaar dat het aan een stang in de kerk heeft gehangen, heeft het nauwelijks schade opgelopen. Natuurlijk zijn er door de eeuwen heen diverse restauratierondes overheen gegaan, lang niet altijd even deskundig. Maar er is niets gebeurd wat niet met enkele eenvoudige ingrepen weer ongedaan gemaakt kon worden. Dat is een zeldzaamheid en ik kan niet anders dan mijn voorgangers complimenteren met hun terughoudendheid."

■ GESCHIEDENIS

Volgens Hoving is van bijna geen enkel oud scheepsmodel de geschiedenis bekend vanaf het begin. Maar ook hierop is dit model een uitzondering. Hoving: "De romp, die vermoedelijk al iets eerder aan de kerk geschonken werd, is getuigd en opgehangen door Sybert Pietersz Speelder. Een schuitmaker of scheepsbouwer uit Oudorp die hiervoor een bedrag van 48 gulden en 15 stuivers ontving. Een in die tijd niet onaanzienlijke vergoeding, gelijk aan twee

maandsalarissen van een goedbetaalde scheepstimmerman. Vervolgens zetten de kerkmeesters de bekende Alkmaarse kunstschilder Ceasar van Everdingen aan het werk. Hij schilderde het stadsaanzicht van Alkmaar op het wulf plus de portretjes van vier wulps ogende dames. Deze beschilderingen refereerden aan een prekenbundel voor opvarenden, waarin werd gewaarschuwd tegen de vier Onkuisheden, te weten 'Overspel, Hoererye, Onreynigheyd en Oneerlijckheyd'. Voor deze moreel-religieuze boodschap kreeg Van Everdingen nog eens 30 gulden. Een bedrag dat hem, gezien de grootte van de afbeeldingen, praktisch in de schoot geworpen is."

Dankzij het werk van Ab Hoving, is Alkmaar nu in het unieke bezit gekomen van het enige Nederlandse kerkmodel met perkamenten zeilen.

i.s.m. Ab Hoving, restaurator

Foto's: Joop Elsinga

Foto Ab: Koos Breukel

Vier wulps ogende dames als waarschuwing tegen de vier 'Onkuisheden'.

Moriaanshoofd opgeknapt met oude details "Dit hout was eigenlijk voor de Batavia"

Bij de verwijdering van asbest in het Moriaanshoofd moesten alle voorzetwanden en vloeren worden verwijderd. Bijkomend voordeel was dat hierbij verschillende bouwhistorische onderdelen naar voren kwamen. Stef Donker van aannemersbedrijf Donker en de Boorder & Koreman is enthousiast: "We hebben van de nood een deugd gemaakt. Waar dat kan, herstellen we de plafonds in oude stijl. Maar ook onder de vloeren repareren we alles zoveel mogelijk in oude stijl. Zo liggen de balken nog 1.20 meter uit elkaar. Tegenwoordig is dat 60 cm. Dat betekent dat er vroeger extra dikke planken, van dik 3 cm nodig waren ter overbrugging. De vloerdelen zijn onderling verbonden met zogenoemde veren in plaats van met groef- en mesverbinding en daarnaast waren ze opvallend breed. De enige manier om dat goed na te maken, is met hout van oude bomen..."

Trots toont Stef een grote stapel hout, die ligt te drogen in een extra verwarmde kamer: "Dit hout komt uit het Zwarte Woud en is van 270 jaar oude bomen. Die mag je niet meer kappen, maar bij een storm in 1990 zijn er heel wat omgewaaid. Toen hebben de mensen die destijds de Batavia bij Lelystad bouwden, een groot deel van dat hout opgekocht. Later is daar weer een deel van verkocht. Een relatie van mij heeft deze partij op de kop weten te tikken. Tja, vakidioten vinden elkaar altijd! Het is toch een fantastisch idee dat ze, als ze de boel hier over honderd jaar weer openhalen, zien dat wij het historisch getrouw hebben aangepakt!"

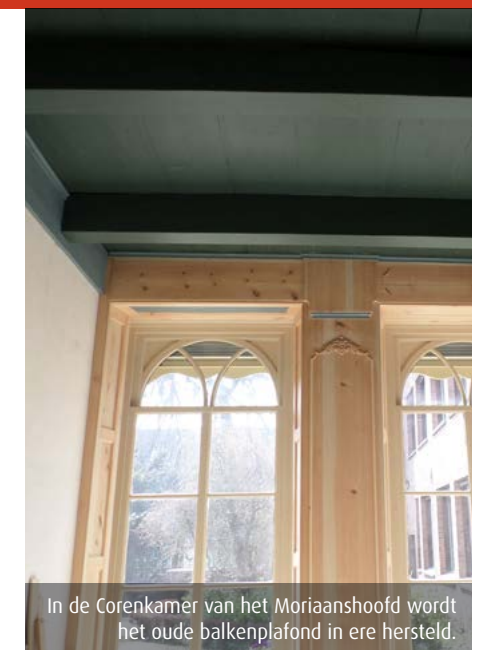
■ BLINDEN BIJ UVA

Hoewel de twee projecten los van elkaar staan, krijgt in deze zelfde periode ook een ander oud onderdeel van het pand de aandacht die het eigenlijk verdient. De blinden, ofwel de

binnenluiken, die al meer dan 25 jaar op de zolder van het Stadhuis stonden, zijn onlangs verhuisd naar de Universiteit van Amsterdam (UVA). Studenten van de opleiding Conservering en restauratie van cultureel erfgoed de blinden gaan ermee aan de slag.

"Tijdens een restauratie in het Moriaanshoofd in 1977, ontdekte een schilder onder de dekkende verflaag aan beide zijden een sierbeschildering," licht Bram Berkenpas van de vakgroep Monumenten & Archeologie toe. "Het vergt een grote deskundigheid om de latere verflagen eraf te krijgen en de schilderijen weer zichtbaar te maken. We hopen dat we dankzij het werk van de studenten meer inzicht krijgen in zowel het exterieur als het interieur van toen."

Rob de Vries, architect, bouwhistoricus en docent aan onder meer de UVA, begeleidt en

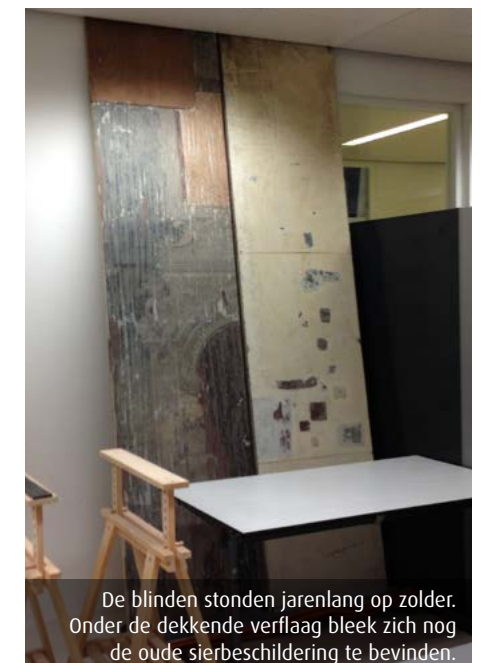
In de Corenkamer van het Moriaanshoofd wordt het oude balkenplafond in ere hersteld.

adviseert de studenten. Hij heeft een speciale interesse ontwikkeld in dit onderwerp: "Tijdens een onderzoek in het Wildemanshof aan de Oudegracht, ontdekten wij dat de schildering op de blinden niet overeenkwam met de oorspronkelijke schildering. Het hele fenomeen blinden blijkt nog onontgonnen gebied. We zijn ontzettend benieuwd wat hieruit komt!" Het eindresultaat vraagt nog even geduld. De studenten zullen minimaal drie jaar bezig zijn met hun onderzoek.

Judith Flapper

Studenten van de UVA op bezoek in het Moriaanshoofd. Rechts op de foto architect/bouwhistoricus Rob de Vries en links Bram Berkenpas van de vakgroep Monumenten & Archeologie.

De blinden stonden jarenlang op zolder. Onder de dekkende verflaag bleek zich nog de oude sierbeschildering te bevinden.

Handreiking ter bescherming van stolpen De verhalen die de stolpen vertellen...

Renee Stroomer volgt de opleiding Erfgoedstudies aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en loopt stage bij de vakgroep Monumenten & Archeologie van de gemeente Alkmaar. Renee stelt een handreiking op voor de waardering en bescherming van de agrarische bebouwing binnen de gemeente Alkmaar. Als casus onderzocht zij de stolpboerderij van haar opa en oma aan de Noordervaart in Schermerhorn.

Voor mijn stage bij de gemeente Alkmaar heb ik mij bezig gehouden met de stolpboerderijen en binnen de gemeentegrenzen. Ik heb een onderzoek gedaan naar de zeventiende-eeuwse stolpboerderij van mijn opa en oma, Piet en Truus van Saaze. Met deze boerderij, waar ik al van kinds af aan kom, heb ik een persoonlijke binding. Die emotionele waarde maakt het voor mij extra interessant om juist deze stolp verder te onderzoeken. De stolpboerderij van mijn grootouders is gelegen aan de Noordervaart 11. De Noordervaart en de Zuidervaart vormen als het ware de twee assen van de Schermer.

■ SCHERMEER

Sinds de dertiende eeuw was er, in het gebied dat later de gemeente Schermer zou worden, een binnenzee, die in open verbinding stond met de Zuiderzee. Deze binnenzee, dat het Schermeer werd genoemd werd tussen 1633 en 1635 drooggemalen. Zo kwamen nieuwe vruchtbare landbouwgronden ter beschikking. De streekeconomie, die daarvoor afhankelijk

De dakconstructie van de onderzochte stolp.

was van de visserij, richtte zich vanaf dat moment op akkerbouw en veeteelt. In 1640 vestigden zich de eerste boeren in de Schermer. Hun producten werden verhandeld op de markt in Alkmaar. En zo werd Alkmaar het centrum van het agrarische platteland.

Het poldergebied de Schermer kenmerkt zich door lange kaarsrechte percelen. Daarnaast bepalen de grote stoere vierkante stolpboerderijen met hun piramidevormige daken het aanzicht. Ze zijn het toonbeeld van de pionierslust en het agrarische ondernemerschap. De stolpboerderijen zijn de trots van de boeren. Ooit herbergden ze zowel de familie als het vee, het hooi en de werktuigen. Vandaag de dag hebben veel stolpen deze functie verloren, al verhuult de indeling nog steeds het agrarische verleden.

■ 1683

De stolp van mijn grootouders dateert naar alle waarschijnlijkheid uit 1683. Het is een stolp van het zogeheten Noord-Hollandse type met de darsdeuren aan de achterzijde. Het bouwland lag achter de boerderij en op deze manier kon het hooi zo snel mogelijk vanaf het land naar binnen worden gebracht. Mijn opa woont al zijn hele leven in deze stolpboerderij. Hij nam de boerderij over van zijn vader Piet van Saaze.

Opa weet zich nog goed alle veranderingen en verbouwingen aan de stolp te herinneren. De stolpboerderij was oorspronkelijk van een veeboer. Dat is te zien aan de stalramen en de voederregel aan de rechter zijgevel. Ook de kelder, die werd gebruikt voor het koelen en opromen van de melk, is hiervan nog een tastbaar overblijfsel. Helaas is de kelder deels gesloopt en alleen nog toegankelijk via een

Waardering stolp Noordervaart 11

Architectonische waarde:

De stolpboerderij aan de Noordervaart 11 is een goed voorbeeld van de agrarische bouwontwikkeling. De voorgevel is symmetrisch opgezet met een klein formaat baksteen. Op de zijgevel zijn deels de houten gepotdekselde planken nog zichtbaar. De vierkantconstructie is geheel intact, maar zeer vermolmd.

Cultuurhistorische waarde:

De stolpboerderij is als agrarisch object een tastbaar overblijfsel van het agrarische verleden van de Schermer.

Gaafheid en herkenbaarheid:

De stolpboerderij is in de hoofdvorm zeer gaaf behouden gebleven en zeer herkenbaar als stolp met een piramidevormig dak.

Situationele en ensemblewaarde:

De stolpboerderij is onderdeel van het agrarische landschap. De stolp ligt in lijn met de lintbebouwing met zicht naar het achterland. Langs de boerderij ligt een pad en voor de boerderij ligt een sloot en staan twee overgebleven leibomen.

Zeldzaamheid:

Het bestaan van de stolp in Noord-Holland wordt bedreigd door verbouw, sloop, moderne bedrijfsvoering en stadsuitbreidingen. Als gevolg hiervan heeft de stolp in dit gebied een zeldzaamheidswaarde.

luik in de vloer. De plavuizen die uit de kelder tevoorschijn kwamen heeft mijn oma gebruikt voor de verharding naar de toegangsdeur.

■ EMOTIONELE WAARDE

Samen met bouwhistoricus Odwin Ralling heb ik onderzoek gedaan naar deze boerderij, aan de hand van vijf waarderingscriteria (zie kader voor uitleg en mijn bevindingen). Deze waarderingscriteria beschrijven echter alleen rationele waarden, op basis van esthetiek en functie van de boerderij. Over de emotionele waarde die mensen toekennen aan stolpboerderijen, wordt eigenlijk weinig geschreven. Stolpboerderijen tonen ons aan de ene kant het harde leven en het werken op de boerderij en aan de andere kant de romantiek en de rust van het platteland.

De stolpboerderij van mijn opa en oma herinnert mij aan mijn jeugd en de tijd dat we daar in de oude koestal speelden of op de hooizolder klommen. En het luik naar de kelder in de slaapkamer heeft altijd tot mijn verbeelding gesproken.

De stolp draagt ook verhalen met zich mee over de tijd dat mijn opa nog akkerbouwer was, en over zijn voorganger die ooit als veeboer begon.

De emotionele waarde die we aan erfgoed toekennen, is een lastig te omschrijven begrip. Emotie is iets persoonlijks en soms lastig te verwoorden. Maar duidelijk is dat erfgoed is meer is dan alleen het waardevolle object dat we koesteren. Ook de verhalen die bij het object horen, de manier waarop het gebruikt

Het kelderluik in de slaapkamer in de stolp van haar grootouders, sprak altijd al tot de verbeelding van onderzoekster Renee Stroomer.

wordt en de moeite die wordt gedaan om het te behouden. Dus ook uit respect voor het agrarische verleden van de Schermer, dat verteld wordt door deze stolpboerderijen, is het behoud ervan van essentieel belang.

Renee Stroomer

Baansluis na opknopbeurt weer netjes en stabiel

Wie argeloos over het sluisje op de Baan-gracht wandelt, zal het niet direct opvallen. Maar omwonenden en trouwe bezoekers van het Kennemerpark zien het grote verschil. De stenen trappen waren in de loop der jaren verzakt en het metselwerk vertoonde scheuren. Vorig jaar is de Baansluis, de monumentale brug bij het Kennemerpark, flink onderhanden genomen. Met een resultaat om trots op te zijn!

De Historische Vereniging Alkmaar had het al eens aangekaart. De Baansluis was aan een opknopbeurt toe. En tijdens de jaarlijkse inspectie bleek inderdaad dat op zijn minst het metselwerk aan de buitenzijde moest worden hersteld. Er vielen stenen uit en er werden scheuren ontdekt die de stabiliteit van de brug aantastten.

■ ERNSTIGER

Tijdens de werkzaamheden bleek de schade

ernstiger dan gedacht. Dat de brug er nu weer zo mooi bij ligt, is te danken aan een geslaagd gezamenlijk project van de vakgroep Monumenten & Archeologie, Stadswerk 072 (dat de sluisen, bruggen en kademuren beheert) en de aannemers Pronk en De Boorder & Koreman.

Om het metselwerk ook onder de waterlijn te kunnen herstellen, moest de waterstand op de plek van de brug tijdelijk worden verlaagd. Pronk Restauratie BV, een bedrijf dat ervaring heeft met het herstellen van metselwerk aan monumenten, constateerde al snel dat dat lastiger was dan was ingeschat.

■ KLEIDAM

In overleg is toen besloten een kleidam te laten plaatsen door een collega-aannemer, De Boorder & Koreman. Dit gebeurde aan weerszijden van de brug, over de volle breedte van de gracht. Door de kleidammen werd

het water tijdelijk volledig gestremd. De waterstand tussen de kleidammen kon met behulp van een pomp worden verlaagd, zodat het metselwerk dat geïnspecteerd en hersteld moest worden, droog kwam te staan. Vervolgens konden vanaf werksteigers in het water de werkzaamheden worden uitgevoerd.

De beschadigde stenen werden vervangen door nieuwe exemplaren. Om een goede bypassende steen te vinden, zijn diverse monsters beoordeeld. In overleg is besloten een gebruikte steen toe te passen voor een meer natuurgetrouwe uitstraling. Dankzij deskundigheid, toewijding en een goede samenwerking, mag het resultaat er zijn. De Baansluis ziet er prachtig uit en kan weer een aantal jaren mee.

Arjan Warmerdam (Stadswerk 072)
Bram Berkenpas (Vakgroep Monumenten & Archeologie)

De puzzel compleet Bouwhistorie Grote Kerk Alkmaar eindelijk in beeld gebracht

Onderdeel van de dakconstructie van het zuidtransept. De gaten in de balken zijn vlotgaten die getuigen van transport over de rivier.

De Grote Sint Laurenskerk, meestal kortweg de Grote Kerk genoemd, is één van de bekendste gebouwen in Alkmaar. Een gebouw waar al veel over geschreven is en waarvan je zou denken dat de bouwgeschiedenis tot in detail bekend is. Toch bleek dat niet het geval. Dankzij bouwhistorisch onderzoek in de jaren negentig en recent aanvullend onderzoek hebben we nu eindelijk een beeld van hoe de huidige Grote Kerk in verschillende bouwcampagnes en bouwfasen tussen 1470 en 1520 tot stand kwam. Op dit moment wordt gewerkt aan een uitgebreide publicatie.

Omstreeks 1995 startte een eerste bouwhistorisch onderzoek naar de Grote Kerk, tegelijkertijd met de restauratie van de kerk en het archeologisch onderzoek. De toenmalige gemeentelijke architectuurhistoricus Carla Rogge stelde, samen met bouwhistoricus Taco Tel en restauratieopzichter Anne Pauptit een indrukwekkende bouwhistorische documentatie samen van het gebouw. Dirk-Jan de Vries van de toenmalige Rijksdienst voor de Monumentenzorg voerde dendrochronologisch ofwel jaarringenonderzoek uit van de daken. Maar de resultaten daarvan gaven helaas onvoldoende houvast voor een reconstructie van de bouwgeschiedenis.

■ AANVULLEND ONDERZOEK

Hoewel van het archeologisch onderzoek in die periode een publicatie uitkwam, zijn de resultaten van het bouwhistorisch onderzoek nooit gepubliceerd. Om nu wel te komen tot een reconstructie van de bouwgeschiedenis én een publicatie, heeft Carolien Roozendaal, bouwhistoricus bij de gemeentelijke vakgroep Monumenten & Archeologie, opdracht gegeven voor nieuw en aanvullend bouwhistorisch onderzoek. Dit onderzoek is de afgelopen jaren uitgevoerd door ondergetekenden, Jan

van der Hoeve en Karel Emmens.

Het nieuwe onderzoek startte met het verzamelen van alle beschikbare bouwhistorische documentatie. Ook de onderzoekers die eerder in de Grote kerk actief waren, stelden hun uitgewerkte gegevens beschikbaar. Vervolgens hebben wij alle bouwsporen opnieuw nagelopen en zijn aanvullende waarnemingen gedaan. Daarbij stuitte wij opnieuw op het probleem waar ook de vorige onderzoekers al tegenaan liepen. Op enkele cruciale punten in het kerkgebouw waren namelijk de oude

Met de publicatie waar op dit moment aan gewerkt wordt, over de bouwgeschiedenis en de rijke historie van de Grote Kerk, zal een langgekoesterde wens van veel Alkmaarders in vervulling gaan.

bouwsporen verdwenen. Dit was gebeurd tijdens eerdere restauraties, zonder dat hierover iets op schrift werd gesteld.

■ UITWISSELING

Met de nieuw verworven inzichten uit het aanvullend bouwhistorisch onderzoek, uitvoerig archiefonderzoek door Carly Misset en meer gericht dendrochronologisch onderzoek door Odwin Ralling lukte het nu wel om een samenhangende bouwgeschiedenis op te stellen. Belangrijk daarbij was ook het uitwisselen van informatie met andere onderzoekers, onder wie de restauratoren Willem Haakma Wagenaar en Edwin van den Brink (onder meer koorhek en gewelfschilderijen, zie nieuwsbrief 38 en 42) en de restaurator van het maquetteschilderij, Martin Bijl (zie nieuwsbrief 40).

Alles bij elkaar zijn we nu in staat een beeld te schetsen van hoe de huidige Grote Kerk in verschillende bouwcampagnes en bouwfasen tussen 1470 en 1520 tot stand is gekomen. Dit verhaal willen wij graag voor het voetlicht brengen in een nieuwe publicatie over de kerk. Behalve de ontdekkingen over de bouwgeschiedenis zullen in deze publicatie ook een heleboel nieuwe gegevens over de rijke geschiedenis van het gebouw te lezen zijn, gepresenteerd door een keur aan auteurs. En hiermee gaat ongetwijfeld een langgekoesterde wens van veel Alkmaarders in vervulling.

Karel Emmens & Jan van der Hoeve

Versillen in de toegepaste natuursteensoorten, de bewerking van de oppervlakte van de steen en de decoratie van de kapitelen vertellen iets over bouwfasen en datering.

Rondje De Rijk: De makelaar als pronkstuk op een houten gevel

De makelaar op deze gevel is een moderne variant op de zogenaamde kurkentrekker.

Toen ik uitgenodigd werd voor een rondje makelaars in De Rijk, was ik even in verwarring. Tot ik hoorde dat een makelaar de versiering is op de nok van een houten gevel. Eigenlijk gaat het om de staart, want die verbond oorspronkelijk, als belangrijk onderdeel van de kapconstructie, de twee helften van de gevel met elkaar. Onder begeleiding van Martien Verkerk, voormalig ambtenaar Bouwen woningtoezicht, krijg ik op een zonnige middag een heel andere kijk op de pittoreske geveltjes van dit mooie dorp.

In de stad kom je ze weinig tegen. Daar hebben de meeste houten gevels in de loop der jaren, vanwege de brandveiligheid, moeten wijken voor stenen. Maar in oude dorpskernen hebben veel van de houten gevels nog, of weer, een makelaar. "In het oosten van het land hebben makelaars vaak een duidelijke betekenis," vertelt Martien Verkerk, die veertig jaar lang inwoners adviseerde over verbouwingen en renovaties aan onder meer monumentale panden en die na zijn pensionering nog steeds actief lid is van de oudheidkundige vereniging. "Daar kon je bijvoorbeeld aan zien of iemand Rooms-Katholiek was. Dan was er een hostie in de makelaar verwerkt. Of de drie kruizen van Golgotha. Hier komt die vaste symboliek veel minder voor."

■ LIEFDE

Maar dat betekent niet dat er geen verhalen horen bij de makelaars in deze omgeving: "De makelaar met twee harten die naar elkaar toe gekeerd staan, met daartussen een liggend kruis, komt hier heel veel voor. De werkelijke betekenis is niet bekend, maar één van de inwoners heeft er een leuk verhaal bij bedacht:

Het kruis staat volgens hem voor zo'n broodje dat je bij de bakker kunt kopen. 'Aan brood op de plank heb je niet genoeg,' is zijn redenering, 'je hebt ook liefde nodig en die moet van twee kanten komen...'

De makelaar aan de Grote Dam 1 heeft drie ronde vlakken of schijven met twee uitstekende 'staven'. "Dat is een nieuwe makelaar. Die heb ik samen met de eigenaar bedacht," vertelt Martien. "Als eigenaar van een verfwinkel werd hij de kleurmaker genoemd. En dit is het

bovenaanzicht van drie verfblikken op een rij met drie kwasten die eruit steken.

We hebben ook gesproken over een zogenoemde rokjesmakelaar. Die stond ooit op het pand toen het nog een rieten dak had. Een rokjesmakelaar heeft de vorm van een kerstboom met inderdaad een soort rokjes die het inwateren tegen gingen. Dan waren het in dit geval drie gestapelde verfblikken geworden. Maar daar is uiteindelijk niet voor gekozen."

CONSTRUCTIE

Oorspronkelijk is de makelaar een belangrijk onderdeel van de kapconstructie van een huis. De makelaar, of de staart ervan, is onderdeel van de spantconstructie en verbindt de beide gevelhelften, met aan weerszijden de windveren. Dat zijn de vaak sierlijk uitgesneden schuine planken die er aan de voor- en achterzijde van een woning, samen met de waterborden voor zorgden dat wind en regen niet onder het dak konden komen.

Martien: "De staart van de makelaar reikte in principe tot de vloer van de eerste verdieping. Maar in later jaren, toen mensen de zolderverdieping gingen gebruiken, werden er ramen en deuren in de topgevels gemaakt. Daarvoor moest het staartstuk van de makelaar dus worden ingekort. Er is in De Rijp niet één makelaar meer die nog de oorspronkelijke lengte heeft."

"Je hebt ribmakelaars en plankmakelaars," vervolgt de enthousiaste verteller tijdens de wandeling door het dorp. "De ribmakelaar is

Een torenmakelaar met een nog relatief lange staart. Bij de meeste makelaars is de oorspronkelijke constructieve functie geheel verloren gegaan.

Drie verfblikken met kwasten voor de kleurmaker op de Grote Dam 1.

Eén van de vele pittoreske dorpsgezichten in De Rijp. Deze huizen dragen de moderne plankmakelaar waarover het verhaal gaat dat het een broodje zou voorstellen met twee harten...

gemaakt uit een rib, ofwel een balk, dus driedimensionaal. Dat is de oorspronkelijke versie, met constructieve functie. De plankmakelaar is gemaakt van een plank en is dus platter. Deze makelaars zijn later in gebruik gekomen, toen de constructieve functie verloren was gegaan en het vooral een sierobject werd. Een bekend voorbeeld van plankmakelaars zijn die met een Franse lelie. Dat is eigenlijk iets typisch West-Grafdijks. En ook de makelaar met de zogenaamde broodjes is een plankmakelaar. Aannemers in de omgeving die veel restauratiewerk deden, hadden op een gegeven moment één of enkele modellen als standaard. Eén aannemer ziet 'zijn makelaar' dan ook echt als zijn handtekening."

TORENMAKELAAR

"Een mooi voorbeeld van een ribmakelaar is de torenmakelaar, die overigens veel voorkomt. De mooiste in het dorp stamt uit de zeventiende eeuw en is te bewonderen in het museum. Deze makelaar komt van het pand Rechttestraat 100, waar nu een replica op staat. Mijn vrouw heeft er een zilveren speld van, gemaakt door Anthony Bouwman, de edelsmid in het dorp. Over deze makelaar met als sierstuk dus een mooi uitgewerkte toren, doen twee verhalen de ronde. Er wordt gezegd dat het de toren van de kerk was, van vóór de brand in 1654. Maar waarschijnlijker is dat het de beschuitbak-

kerstoren was. Veel beroepen hadden vroeger hun eigen symbool dat ook wel in de makelaars werd weergegeven. De Rijp had wel dertien beschuitbakkers waarvan er één waarschijnlijk in dit pand huisde."

KURKENTREKKER

Een andere beroemde ribmakelaar is de 'kurkentrekker'. Martien heeft een opvallend exemplaar in zijn eigen huis. Een oude makelaar die hij zelf restaureerde: "Deze heeft een dubbele spoed. Kijk maar, er zitten twee draaiingen in. Dat schijnt heel moeilijk geweest te zijn om te maken."

In de monumentale kern van het dorp lijkt iedereen Martien Verkerk te kennen: "Het zijn bijna allemaal eigenaren van monumenten en met iedereen die ooit verbouwd of gerestaureerd heeft, heb ik wel gesproken namens de gemeente. Ik kon ze precies vertellen welke ideeën wel en niet door de welstandcommissie zouden worden goedgekeurd. In overleg pasten we dan de plannen aan.

Mensen vragen me wel eens waarom ik dat werk veertig jaar lang ben blijven doen. Maar ik had er gewoon zoveel plezier in. Ik heb het altijd ontzettend leuk gevonden om mensen een beetje besef voor historie bij te brengen."

De oorspronkelijke torenmakelaar van het pand Rechttestraat 100 is te zien in het museum.

De sierspeld die edelsmid Anthony Bouwman maakte van de beroemde torenmakelaar.

Martien Verkerk start het verhaal over de makelaars in zijn eigen achtertuin, met enkele plankmakelaars als voorbeeld. In zijn hand een makelaar met Franse lelie. Helemaal links: een voorbeeld van een originele oude kurkentrekkersmakelaar die Verkerk zelf restaureerde.

Bijzondere bodemvondsten

Een vrolijke Schnelle

'Schnelle Jelle'. Zo werd de kleurig beschilderde reuzenbeker van 25 cm genoemd tijdens de restauratie. Bij een kleinschalige opgraving op Payglop 25 in 2012, werden de scherven gevonden van een unieke pronkbeker. Qua vorm is het een Duitse bierspuit, een zogenaamde 'Schnelle', maar hij is gemaakt volgens de mediterrane majolicatechniek. Hij is te zien in de oude Ambachtsschool aan de Bergerweg.

De beker is gemaakt van majolica, een aardewerksoort met een glazuur op basis van gecorrodeerd tinpoeder, dat een helderwitte ondoorzichtige glazuur vormt. Majolica aardewerk wordt tweemaal gebakken. Eerst alleen het kale aardewerk, dat vervolgens wordt bedekt met een oplossing van vloeibare klei met het witte tinpoeder. Hierop kan dan een kleurige beschildering worden aangebracht van verschillende verfsoorten op basis van andere metalen. Als het aardewerk daarna voor de tweede keer gebakken wordt, is de kleurige versiering opgenomen in het glazuur.

De techniek komt uit de mediterrane. Italiaanse majolicabakkers die begin zestiende eeuw naar Antwerpen trokken,

hadden veel succes met deze producten. Vandaar dat in de daarop volgende eeuw majolicabedrijven gevestigd werden in verschillende plaatsen in de Lage Landen, waaronder Haarlem, Hoorn en Enkhuizen.

■ NIET UIT ALKMAAR

Als we afgaan op de overige vondsten uit de afvalkuil, moet onze beker dateren uit de periode tussen circa 1575 en 1625. Hoewel majolicabakkers in die periode zeker pogingen deden zich ook in Alkmaar te vestigen, is de beker niet in Alkmaar gemaakt. Uit recent archiefonderzoek blijkt namelijk dat het de majolicabakkers destijds niet gelukt is zich hier te vestigen. Waar deze beker wel gemaakt is, is niet bekend.

niet van Italiaanse origine, maar gekopieerd van Duits drinkgerei.

De beker heeft een taps model met een vlakke bodem en is versierd met horizontale banden op de rand. Het model, dat bekend staat als 'Schnelle' is overgenomen van de bruine steengoed bierspuiten die indertijd werden gemaakt in Raeren nabij Aken.

Majolicabakkers gingen de concurrentie aan met dit hoogwaardige Duitse aardewerk door hun veel minder soliede majolica te voorzien van uitbundige kleurige beschilderingen.

Uit opgravingen kennen we wel dergelijke imitaties van wijnschalen en wijnbekers. Maar we hadden nog niet eerder gehoord van een 'Schnelle' van majolica.

Gezien de kwetsbaarheid en het formaat van de beker, was deze Schnelle vermoedelijk puur voor de sier.

■ BLOEMENRANKEN

Onze majolica Schnelle is beschilderd met bloemenranken in de kleuren geel, groen en blauw. De horizontale banden zijn geel. De stijl sluit aan bij de kleurige decoraties op ander serviesgoed en wandtegels uit die periode.

Inmiddels is de restauratie voltooid. Na het lijmen zijn de gaten met gips gevuld en is het halve oor 'aangeheeld'. De beschildering is slechts beperkt aangevuld omdat het oorspronkelijke patroon van de bloemenranken moeilijk te bepalen is.

■ MEER PRONKBEEKERS GEZOCHT

Omdat het de eerste keer is dat een majolica Schnelle gevonden is, zijn de archeologen van de vakgroep Monumenten & Archeologie op zoek naar vergelijkbare exemplaren. Weet u iemand die ooit een dergelijke pronkbeker gevonden? Wij zouden het op prijs stellen als u contact opneemt met de redactie. Het zou ons helpen bij nader onderzoek.

Karin Beemster

De majolica Schnelle na restauratie (vondstnr 12PAY1A). De beker is nu in zijn volle glorie te bewonderen in de expositie in de oude Ambachtsschool aan de Bergerweg.
Een steengoed schnelle uit Raeren, met een reliëf van Adam en Eva (vondstnr 95LIN9).
Een wijnbekertje van steengoed uit Siegburg (Duitsland) geïmiteerd in majolica (vondstnr 84DUB, 98LAA102).

Colofon

Deze nieuwsbrief is een gratis uitgave van de gemeentelijke vakgroepen Monumenten & Archeologie. **Afbeeldingen:** uit eigen collectie i.s.m. Regionaal Archief Alkmaar en Joop Elsinga. **Opmaak & vormgeving:** stip180.nl **Druk:** Dékavé, Alkmaar. **Eindredactie en interviews:** Judith Flapper, Allesinbalans.nl **Gratis abonnement:** monumenten@alkmaar.nl (papieren versie) of www.alkmaar.nl/monumenten-archeologie (digitale versie).

Informatie Archeologie: Archeologisch Centrum, in Centrum voor Kunst en Erfgoed, Bergerweg 1, 1815 AC Alkmaar, archeologischcentrum@alkmaar.nl, 072 850 84 40.

Informatie monumentenzorg: Gemeente Alkmaar, Postbus 53, 1800 BC Alkmaar, monumenten@alkmaar.nl
Monumentenadviseurs: dhr. A.W. Berkenpas 072 548 88 12; dhr. H. Krabbendam 072 548 88 14.

Monumentenloods: 06 113 26 174. Bouwhistorie: Mw. C. Roozendaal 072 548 88 16. www.alkmaar.nl

Nieuw uiterlijk: Het uiterlijk van deze Nieuwsbrief is aangepast aan het logo van de per 1 januari 2015 gefuseerde gemeenten Graft-De Rijp, Schermer en Alkmaar.

